

2. Державна цільова програма реформування залізничного транспорту на 2010-2019 роки. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2009 р. № 1390 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України 26 жовтня 2011 р. № 1106). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Олійник Г.Ю. Реструктуризація залізничного комплексу України: Методологія і практика. Монографія / Г.Ю. Олійник. – К. : Логос, 2011. – 388 с.
4. Порядок проведення технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна та земельних ділянок залізничного транспорту / Науковий керівник Т.І. Лозова. – К. : ДЕТУТ, 2010. – 194 с.
5. Єщенко П.С. / Економічне зростання без розвитку: причини і шляхи інноваційного перетворення економіки / Економіка України. – 2013. – № 10 (623). – С. 4–20.
6. Даниленко А.І. Державна політика стабілізації фінансів підприємств / А.І. Даниленко, В.В. Зимовець та ін. : моногр. (за ред. А.І. Даниленко) – К. : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2011. – 452 с.
7. Концепція Державної програми реформування залізничного транспорту «схвалено розпорядженням КМУ 27.12.2006 р. № 651-р. [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.zakon.com.documents>

УДК 330.34

Переверзєва А.В.

кандидат економічних наук,

*старший викладач кафедри міжнародної економіки та економічної теорії
Запорізького національного університету*

ВПЛИВ БОРГОВОЇ КРИЗИ НА ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Стаття присвячена аналізу впливу боргової кризи на людський розвиток у країні в умовах активізації глобалізаційних процесів та економічної нестабільності. Розглянуто теоретичні підходи до поняття «кризи», дуальність її впливу: з одного боку, як позитивний вплив – необхідна умова оновлення і модернізації, а з іншого – негативний вплив – перешкода на шляху соціально-економічного розвитку. Обґрунтовано необхідність координації зусиль всіх країн світу з метою пом'якшення негативних наслідків «боргового кола» та руху за траєкторією зростання.

Ключові слова: «боргове коло», валовий внутрішній продукт, добробут, зовнішній борг, інституційні чинники, індикатор, криза, людський розвиток, прогрес.

Переверзєва А.В. ВЛИЯНИЕ ДОЛГОВОГО КРИЗИСА НА ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Статья посвящена анализу влияния долгового кризиса на человеческое развитие страны в условиях активизации глобализационных процессов и экономической нестабильности. Рассмотрены теоретические подходы к понятию «кризис», дуальность его влияния: с одной стороны, как положительное влияние – необходимое условие обновления и модернизации, а с другой – негативное влияние – препятствие на пути социально-экономического развития. Обоснована необходимость координации усилий всех стран мира с целью смягчения негативных последствий «долгового круга» и движения по траектории роста.

Ключевые слова: «долговой круг», валовой внутренний продукт, благосостояние, внешний долг, институциональные факторы, индикатор, кризис, развитие, прогресс.

Pereverzieva A.V. THE INFLUENCE OF THE DEBT CRISIS ON HUMAN DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS

The article deals with the analysis of the influence of the debt crisis on human development of the country in conditions of the intensification of globalization and economic instability. There are considered the theoretical approaches to the concept of «crisis», the duality of its influence: on one hand, positive influence is a necessary condition for the renewal and modernization, and, on the other, negative influence – obstacle to socio-economic development. There is proved the necessity of coordination of efforts of all countries to mitigate the negative effects of the «debt circle» and traffic on a growth path.

Keywords: «debt circle», gross domestic product, welfare, external debt, institutional factors, indicator, crisis, development and progress.

Постановка проблеми. В умовах поглиблення глобалізаційних процесів в країнах із розвинутою економікою, та країнах із трансформаційною економікою, в тому числі і Україні, взаємна інтеграція посилюється і набирає все більшої швидкості. Ці процеси стосуються всіх сфер економічної діяльності, в тому числі і ринків капіталів, де відбувається залучення фінансових ресурсів для забезпечення фінансування внутрішніх потреб держави. Серйозну небезпеку для стабільності світової та національної економіки становлять високий і постійно зростаючий рівень державної заборгованості та бюджетних дефіцитів, нестійкість банківської системи, уповільнення темпів економічного зростання країн світу.

У економіках більшості країн світу грошово-кредитна, бюджетно-податкова, валютна та боргова політики держави знаходяться у тісному взаємозв'язку через ринкові механізми та значною мірою визначаються вартістю капіталу. Саме тому залежність національних економік від зовнішніх запозичень все

більше поглиблюється в процесі лібералізації та глобалізації фінансових ринків. Крім того, на сучасному етапі зростає мобільність і масштабність світових потоків капіталу. Внаслідок цього порушується рівновага поточних платіжних балансів, поглиблюється нерівномірність економічного розвитку країн та регіонів, що негативно впливає на людський розвиток.

Актуальність теми зумовлена, насамперед, тим, що надмірне загострення боргових проблем з середини ХХ ст. призвело до формування економіки державного боргу як самостійного напрямку економічної науки. Цей напрямок ще не має достатнього описативного дослідження, статистичного аналізу та визначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі зацікавленість у дослідженні проблем боргової кризи в країнах з перехідною економікою не викликає сумнівів. Її почали ґрунтовно досліджувати такі вчені, як Б. Айхенґрін, Ч. Виплош, П. Де Грауве, Д. Гросс, Б. Камінецькі, П. Кругман,

М. Мендел, Рогоф Н. Рубіні, Г.-Б. Шеффера та інші [1-4], які розглядали боргову кризу як основне джерело економічних труднощів та загрозу ефективному функціонуванню світової фінансової системи.

Більшість тверджень і висновків економістів ХХ ст. базувалися на економічних працях Дж. Кейнса, Д. Рікардо, А. Сміта, Ф. Фрідмана [8-9], які значну увагу приділяли питанням державного боргу та боргової політики.

Такі вчені, як: В. Диван, К. Калонжи, С. Класен, Б. Локо, М. Млачила, Р. Наллари [9-10] досліджували вплив боргової кризи на добробут населення.

Серед українських науковців варто виділити таких, як: О. Барановський, З. Варналій, Т. Вахненко, В. Геєць, Б. Кваснюк, В. Козюк, Ю. Кравченко, О. Мозговий, Т. Мусієць, Т. Оболенська, Ю. Уманців та ін. [10-14], які вивчали вплив боргової кризи на різні сфери економіки та соціально-економічний розвиток країни.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати дослідження, яке полягає в аналізі впливу боргової кризи на людський розвиток на сучасному етапі розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні економічні реалії переконливо доводять, що економіки країн незалежно від рівня їх розвитку у тій чи іншій мірі є уразливими внаслідок впливу кризових явищ, які з одного боку можуть виступати джерелом оновлення, а з іншого, негативно впливати на соціально-економічний розвиток країни та її конкурентоспроможність. Для визначення впливу кризових явищ на економіку, на нашу думку, доцільно розглянути деякі теоретичні точки зору щодо трактування «кризи». Термін «криза» походить від грецького слова «krisis», що означає рішення з якогось питання чи в сумнівній ситуації; також може означати переломний момент. Кризою в науковій літературі називають глибокий розлад, різкий перелом, період загострення суперечностей у процесі розвитку будь-якої сфери діяльності людини [15, с. 346]. У багатьох економічно розвинутих країнах кризу розглядають як об'єктивно нормальне, навіть позитивне явище, завдяки якому відбувається природний відбір у конкурентному середовищі. Деякі науковці вважають, що це поняття стосується лише процесів макроекономічного розвитку, інші – поєднують зі станом підприємства, дехто з економістів пов'язує кризу з поняттям «ризик» тощо. Світовий досвід свідчить, що криза – це циклічний природний стан економічної організації будь-якого рівня.

Отже, поняття «криза» асоціюється з такими категоріями, як протиріччя, втрата, небезпека, загроза, критичний період, завершення або перелом під час будь-якого процесу тощо. Деякі науковці розуміють кризу як незапланований і небажаний процес, який може істотно завадити подальшому розвитку економіки, інші ж не ототожнюють це поняття з негативними тенденціями, а навпаки, пов'язують із процесами оздоровлення та новими радикальними рішеннями. Підтвердженням цього є слова А. Ейнштейна, який вважав, що криза може стати справжнім благословенням для будь-якої людини і будь-якої країни, оскільки всі кризи ведуть до прогресу [16].

Сучасне визначення поняття криза представлено у словнику Вебстера, який трактує її як «поворотний момент до кращого або гіршого», як період діяльнос-

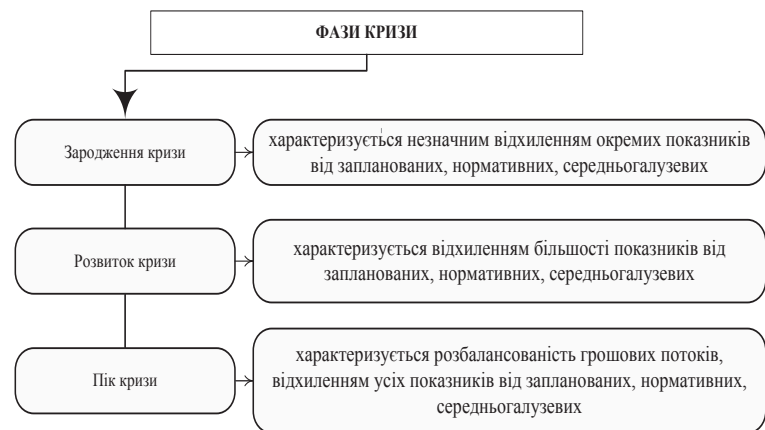

Рис. 1. Фазы (стадії) кризи

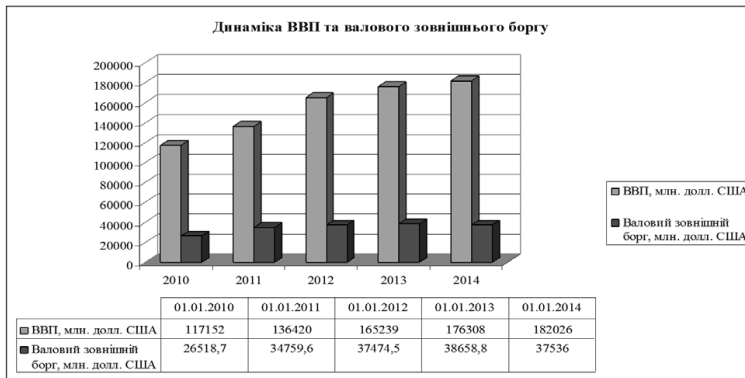
ті, що вимагає адекватного рішення [17, с. 85]. Слід зазначити, що криза, як економічне явище має свої фази (рис. 1) [17, с. 90].

На нашу думку, необхідним є дослідження кризи через фази (стадії), оскільки це дозволяє упередити негативні наслідки її впливу на соціально-економічний розвиток країни або підсилити позитивні тенденції. На основі такого аналізу повинна формуватися виважена економічна політика держави, яка дозволить не боротися із негативними наслідками кризи, а спрогнозувати можливість їх появи і упередження.

Як зазначалося нами вище, боргова криза та рівень розвитку країни мають тісний зв'язок, оскільки рівень заборгованості країни визначає її можливість щодо соціально-економічного розвитку, ефективність якого в сучасних умовах можна забезпечити лише через впровадження нових сучасних методів управління та контролю за зовнішньою та внутрішньою заборгованістю в країні. Як правило, для оцінки соціально-економічних наслідків боргової кризи використовують кількісні індикатори, які розраховуються на основі статистичної інформації. Серед них найбільш розповсюдженими є: індикатори боргової безпеки, тобто критерії, що визначають боргове навантаження держави і граничні її межі [18, с. 16]. Для аналізу зовнішнього боргу також прийнято використовувати основні макроекономічні індикатори, такі як ВВП, експорт та цілий ряд інших показників. Основним показником, який характеризує боргову безпеку держави є відношення зовнішнього боргу до ВВП. За Маастрихтським критерієм, зовнішній борг може складати не більше 60% від ВВП, тобто це критичне значення. Перевищення цього критерію стає не просто деструктивним, а навіть небезпечним для економічного розвитку країни в цілому країни та соціального розвитку її населення, зокрема. Але, на протипагу цьому критерію, багато вчених на основі емпіричних досліджень питання встановлюють межю безпеки значно нижче Маастрихтського критерію. Такі науковці, як К. Патилльо, Р. Поирсон і Л. Річчі визначили, що негативний вплив зовнішнього боргу виникає на його рівні 35-40% від ВВП [9]. А. Рейнхард, К. Рогоф і М. Севастьяно визначили, що ризик боргової кризи виникає вже при 15% від ВВП [3].

В Україні практично всі показники суттєво перевищують допустимі значення. На рисунку 2 можна побачити значення динаміки ВВП і валового зовнішнього боргу України за останні п'ять років.

Рисунок 1 наглядно демонструє, що в Україні відношення держборгу до ВВП становить близько 77%, що перевищує допустимі критерії. Крім того,

Рис. 2. Показники ВВП та державного боргу України, 2009-2014 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [19]

Таблиця 1
Взаємозв'язок зовнішнього боргу та людського розвитку країни

Країна	Зовнішній борг, % до ВВП, 2013 р. (**)	ІЛР, 2013 р. (*)	Рейтинг за ІЛР, 2013 р. (*)
Австрія	224,9	0,895	18
Бельгія	33,8	0,897	17
Великобританія	25,1	0,875	26
Угорщина	86,6	0,831	37
Німеччина	177,2	0,920	5
Греція	213,8	0,860	29
Данія	277,7	0,901	15
Ірландія	113,7	0,916	7
Іспанія	164,0	0,885	23
Італія	144,3	0,881	25
Латвія	102,6	0,818	41
Литва	43,8	0,814	44
Люксембург	68,8	0,875	26
Нідерланди	36,0	0,921	4
Польща	44,9	0,821	39
Румунія	46,5	0,786	56
Словенія	95,4	0,892	21
Франція	236,3	0,893	20
Чехія	36,0	0,873	28
Швеція	263,8	0,916	8
Естонія	89,3	0,846	33
Україна	77,3	0,740	78

Складено автором за даними: * [20]; ** [21]

розмір зовнішнього боргу в розрахунку на одного душу населення постійно зростає. Більш того, за розрахунковими даними в Україні на початок 2012 року державний борг на душу населення становив 2763 дол. США, за критичного значення 200 доларів на людину. Посилення боргового навантаження на населення країни негативно впливає на людський розвиток, а саме: на тривалість життя, якість на рівень життя. Доказом цього є дослідження таких вчених, як: С. Класен і В. Диван [8], які виявили вплив зовнішньої заборгованості на рівень добробуту населення, а саме: на рівень і глибину бідності, очікувану тривалість життя при народженні і дитячу смертність. Вчені довели, що високий рівень заборгованості може опосередковано впливати на зниження бідності через інвестиції і економічний підйом. Інша група вчених – Б. Локо, М. Млачила,

Р. Наллари і К. Калонжи [9] – виявили два джерела впливу зовнішнього боргу на добробут населення: перший – так звана концепція інвестування в людину – коли збільшення боргу тягне за собою збільшення витрат на соціальний сектор, і другий, коли відбувається навпаки, і скорочення подальших запозичень призводить до зниження витрат на соціальну сферу. Вони розраховували, що при 20%-му збільшенні коштів на обслуговування боргу на 1% зменшується очікувана тривалість життя при народженні і виникає позитивна кореляція між рівнем смертності та показником боргова завантаження [18, с. 19-20]. У зв'язку із цим, щоб оцінити вплив боргової кризи на окрему країну та рівень життя населення, на нашу думку, доцільно розглянути взаємозв'язок боргових зобов'язань країни та індексу людського розвитку (ІЛР), який визначає рівень розвитку суспільства в цілому та кожної людини зокрема. Тобто цей показник вказує на потенційні та реальні можливості щодо всебічного розвитку особистості в окремій країні. Розглянемо взаємозв'язок обсягу боргових зобов'язань та ІЛР деяких країн світу та України (табл. 1). Статистичні дані таблиці 1 підтверджують існування зв'язку між рівнем заборгованості країни та рівнем людського розвитку.

При цьому цей зв'язок має подвійний характер: з одного боку, високорозвинені країни, які мають значний рівень людського розвитку, є найменш уразливими до рівня зовнішньої заборгованості; а з іншого – чим вище рівень заборгованості, тим менше можливостей має країна для забезпечення необхідного рівня людського розвитку. До того ж, як правило, борг «лягає на плечі» пересічних громадян, і внаслідок цього рівень людського розвитку ще більше знижується.

Таким чином, боргова криза з цієї точки зору відображає здатність/нездатність держави відповідати за своїми зобов'язаннями. В умовах постійного дефіциту коштів бюджету для покриття видатків на соціальне забезпечення населення, призводить до скорочення інвестування позикових коштів у розвиток економіки господарства. Отримані в борг гроші «проїдаються», а не спрямовуються на розвиток і модернізацію. В результаті виникає «коло»: відсутність коштів для повернення боргів змушує вдаватися до нових запозичень.

Незважаючи на негативний вплив зовнішньої заборгованості, існує точка зору що зовнішній борг є чинником економічного зростання. Однак таким він є тільки в умовах його інвестиційної спрямованості. В іншому випадку борг є потужним генератором ризиків для фінансової системи країни і, відповідно, загрозою для соціально-економічного розвитку.

Тому на сучасному етапі розвитку економіки виникає необхідність подолання боргової кризи як для всіх більшості країн світу, так і для України. Можна виділити основні чинники, які визначають успішність протистояння борговій кризі (табл. 2).

У таблиці 2 ці чинники було згруповано наступним чином: політичні, економічні, інституційні. Серед економічних найголовнішими є управління зовнішнім боргом залежно від особливостей національної економіки; відкритість країни, яка визначає більш тісні зовнішньоекономічні зв'язки для залучення інвестицій; вільна конкуренція, що забезпечує доступ до високоякісної продукції.

Таблиця 2
Чинники, які визначають успішність
протистояння борговій кризі

Політичні	Економічні	Інституційні
політична стабільність	управління зовнішнім боргом	менталітет
правове регулювання	відкритість країни	чесність та талант лідерів
політична консолідованість	вільна конкуренція	релігійні традиції
політична виваженість	ринкові механізми	ціннісні орієнтири
політичний компроміс	приваблення інвестицій	культурні цінності

Джерело: складено автором

Безумовно, головним політичним фактором є політична стабільність. Слід підкреслити, що важливим на сучасному етапі є інституційні чинники: менталітет, чесність та талант лідерів, релігійні традиції, ціннісні орієнтири, культурні цінності, які впливають на вибір методів подолання боргової кризи.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження боргової кризи показало, що відсутня єдність серед науковців щодо її впливу на різні аспекти «життєдіяльності» країни. З одного боку, боргова криза є джерелом економічних труднощів та загрозою ефективному функціонуванню економіки, а з іншого – стимулює винахідливість, призводить до відкриттів і вироблення нових стратегій, тобто до прогресу. Емпіричні дослідження показали, що для України виконується перший сценарій, наслідками якого є: зниження рівня добробуту населення, бідність, зниження очікуваної тривалості життя при народженні, високий рівень дитячої смертності.

Слід зазначити, що проблема боргової кризи є не тільки проблемою нашої країни, тому для її вирішення необхідною є координація зусиль усіх провідних країн світу з метою пришвидшення переходу до нової системи світоустрою та зменшення втрат спричинених надмірним рівнем боргових зобов'язань. При цьому важливе значення має формування виваженої політики держави щодо регулювання зовнішніх запозичень та пом'якшення негативних наслідків «боргового кола».

Таким чином, сучасні економічні реалії переконливо довели, що нова політика України щодо зовнішньої заборгованості має формуватися з урахуванням не тільки реалій трансформаційного процесу і особливостей ринкової економіки, а, передусім, виходячи з принципів соціально-економічного розвитку в країні, його цілей і критеріїв оцінки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Eichengreen B. Implications of the Euro's Crisis for International Monetary Reform. [Electronic resource] / B. Eichengreen // Session «A New International Monetary Order?» at the Allied Social Science Associated Meetings, Chicago. – 2012. – January 6. –

Access mode : http://emlab.berkeley.edu/~eichengr/Implications_Euro_JrnPolModel_2012.pdf.

2. Krugman P. European Crisis Realities. The opinion Pages / P. Krugman // The New-York Times. – 2012. – February, 25. – Access mode : <http://www.nytimes.com/2012/07/02/opinion/krugman-europes-great-illusion.html>.
3. Reinhart M. Debt Overhangs: Past and Present [Electronic resource] / M. Reinhart, R. Reinhart, S. Rogoff // Preliminary Draft. – 2012. – April 15. – Access mode : http://www.economics.harvard.edu/faculty/rogoff/files/Debt_Overhangs.pdf.
4. Schafer H.-B. The Sovereign Debt Crisis in Europe, Save Banks Not States [Electronic resource] / H.-B. Schafer // Social Science Research Network – Working paper. – 2012. – May 1. – Access mode : <http://ssrn.com/abstract=2049299>.
5. Кейнс Дж. М. Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей / Дж. М. Кейнс. – К. : Барви, 1998. – 210 с.
6. Смит А. Исследование природы и причин богатства народов / А. Смит. – М. : Социально – экономическая литература, 1962. – 684 с.
7. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо. – М. : Политическая литература, 1955. – 360 с.
8. Claessens S., Diwan I. Liquidity, Debt Relief, and Conditionality. In: I. Husain and I. Diwan (eds.). Dealing with the Debt Crisis. – Washington, World Bank, 1989. – P. 213–225.
9. Loko B. The Impact of External Indebtedness on Poverty in Low-Income Countries / B. Loko, M. Mlachila, R. Nallari, K. Kalonji. – Washington, IMF. «Working Paper». – 2003. – № 3. – P. 1–72.
10. Варналій З.С. Конкуренентоспроможність національної економіки: проблеми та пріоритети інноваційного забезпечення / З.С. Варналій, О.П. Гармашова. – К. : Знання України, 2013. – 387 с.
11. Вахненко Т.П. Фінансова криза в Україні: фактори, механізми, дії, заходи подолання. // Фінанси України. – 2008. – № 10. – С. 3–21.
12. Геєць В.М. Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним) / В.М. Геєць, А.А. Гриценко // Економіка України. – 2013. – № 6 (419). – С. 4–19.
13. Козюк В. Посткризова глобальна монетарна нестабільність [Електронний ресурс] / В. Козюк. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/je/ua/2011_3/je-3-ua/01_K_ua.pdf.
14. Уманців Ю.М. Глобальні фінансові виклики: світовий досвід та українські землі / Ю.М. Уманців // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С. 73–85.
15. Экономическая энциклопедия / Под ред. Л.И. Абалкина. – М. : Экономика, 1999. – 1055 с.
16. Eichengreen B. Implications of the Euro's Crisis for International Monetary Reform. [Electronic resource] / B. Eichengreen // Session «A New International Monetary Order?» at the Allied Social Science Associated Meetings, Chicago. – 2012. – January 6. – Access mode : http://emlab.berkeley.edu/~eichengr/Implications_Euro_JrnPolModel_2012.pdf.
17. Топій І.І. Теоретичний підхід до трактування поняття «криза» та виокремлення притаманних їй особливостей / І.І. Топій, І.Ю. Кондрат // Економічний простір. – 2013. – № 73. – С. 84–91.
18. Флейчук М. Влияние внешних заимствований на социально-экономическое развитие посттрансформационных стран / М. Флейчук, Р. Андрусив // Экономика Украины. – 2012. – № 1. – С. 16–20.
19. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua> (дата звернення 23.03.2014). – Назва з екрану.
20. Human Development report 2013 / Unated Nations development programme. – [Electronic Resource]. – Access Mode: <http://hdr.undp.org/en/2013-report>.
21. Статистична база даних центрального розвідувального управління США (ЦРУ) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.cia.gov/> (дата звернення 22.03.2013). – Назва з екрану.